

Grzegorz PAWLIKOWSKI

MNIEJSZOŚĆ ROSYJSKA JAKO INSTRUMENT POLITYKI ZAGRANICZNEJ FEDERACJI ROSYJSKIEJ PO 1991 ROKU. WYBRANE ASPEKTY

Abstrakt

Rozpad ZSRR postawił Rosję przed wyzwaniem wynikającym z 1) utraty ok. 25 % terytorium, 2) zmniejszenia liczby ludności o ok. 50%, 3) powstanie rosyjskiej prawie 20 milionowej diaspory zamieszkującej byłe republiki radzieckie. Celem artykułu jest prezentacja problemu mniejszości rosyjskiej jako instrumentu polityki zagranicznej Federacji Rosyjskiej. Ze względu na specyfikę działań dyplomacji rosyjskiej obszar poddany analizie został ograniczony do Estonii (mniejszość rosyjska – 25,0 %), Łotwy (28,3 %), Litwy (ok. 6,0 %), Białorusi (11,4 %), Ukrainy (ok. 25-26 %) i Mołdawii-Naddniestrza, czyli dawnych zachodnich rubieży Imperium od Bałtyku po Morze Czarne.

Polityka Rosji „ochrony ludności rosyjskojęzycznej” opiera się na kilku filarach: 1) wspieranie (dyplomatyczne, finansowe, organizacyjne) organizacji i partii mniejszości rosyjskiej działających na obszarze postradzieckim; 2) podejmowanie działań w celu historycznego upamiętniania przynależności danego państwa do ZSRR; 3) wspieranie działań na rzecz promocji kultury rosyjskiej, szczególnie w kwestii uprawnień języka rosyjskiego w wybranych państwach, 4) w rejonach konfliktów/sporów dążenie do upodmiotowienia międzynarodowego formacji prorosyjskich, 5) wykorzystywanie stosunków etnicznych do podważania przebiegu granic, 6) możliwość użycia siły dla „ochrony” ludności rosyjskiej, 7) propagandowe wykorzystywanie kwestii mniejszości rosyjskiej w polityce zagranicznej i wewnętrznej.

Problem mniejszości rosyjskiej jest niezwykle istotnym elementem polityki zagranicznej Federacji Rosyjskiej umożliwiając jej utrzymanie roli hegemon na obszarze postradzieckim. Walka o prawa Rosjan za granicą należy uznać również za jeden z trwałych elementów kultury politycznej, centralizmu i autorytaryzmu rosyjskiego.

W stosunkach międzynarodowych Federacja Rosyjska pod względem prawno-politycznym jest kontynuatorką i spadkobierczynią rozwiązanego w 1991 r. Związku Socjalistycznych Republik Radzieckich (ZSRR)¹. Rozpad imperium radzieckiego postawił Rosję przed wyzwaniem wynikającym z 1) utraty ok. 25 %

¹ Zob. M. Smoleń, *Stracone dekady. Historia ZSRR 1917-1991*, Warszawa-Kraków 1994.

terytorium, 2) zmniejszenia liczby ludności o ok. 50%, 3) powstanie rosyjskiej prawie 20 milionowej diaspory zamieszkującej byłe republiki radzieckie².

Celem artykułu jest prezentacja problemu mniejszości rosyjskiej³ jako instrumentu polityki zagranicznej Federacji Rosyjskiej. Ze względu na specyfikę działań dyplomacji rosyjskiej obszar poddany analizie został ograniczony do Estonii, Łotwy, Litwy, Białorusi, Ukrainy i Mołdawii, czyli dawnych zachodnich rubieży Imperium.

Po rozpadzie ZSRR władze Rosji szybko przystosowały się do nowych wyzwań i podjęcia walki o interesy mniejszości rosyjskiej na obszarze byłego ZSRR. Za punkt wyjścia należy uznać opracowane w 1992 r. „Założeniach polityki zagranicznej Federacji Rosyjskiej”⁴. Mimo innego rozłożenia akcentów element ten znajduje się w wielu innych dokumentach państwowych np. „Koncepcji polityki zagranicznej” (z 28 czerwca 2000 r.), „Strategii bezpieczeństwa narodowego Federacji Rosyjskiej do 2020 r.” (z 12 maja 2009 r.)⁵.

Na rosyjskim podejściu do spraw międzynarodowych wyraźne jest historyczne piętno i przeświadczenia o wyjątkowej roli Rosji na obszarze postradzieckim. Tzw. „bliska zagranica” to obszar uznawany za strefę żywotnych interesów Rosji. Walka o prawa dla Rosji i Rosjan na tym obszarze są pochodną kultury politycznej współczesnej Rosji opartej o pięć charakterystycznych elementów: mocarstwowości, polityce historycznej opartej o własne interpretacje, autorytaryzm, skłonność do ingerencji wobec państw słabszych pozostających w strefie wpływów; swoisty dobór środków i metod⁶.

Przez pierwszą dekadę po rozpadzie ZSRR Rosja w większym stopniu uwzględniała i respektowała stosunki narodowościowe w duchu międzynarodowych standardów ochrony mniejszości narodowych. Konsekwentnie tworzony image demokratycznej Rosji Borysa Jelcyna wymagał liczenia się z opinią społeczności międzynarodowej. Po objęciu w 2000 r. władzy przez Władimira Putina polityka względem „patronatu” nad mniejszością rosyjską systematycznie ewoluowała. Stopniowo płaszczyzna stosunków międzynarodowych uległa przesunięciu z relacji multilateralnych (Rada Europy, OBWE) na korzyść dwustronnych, realizowanych pod hasłem ich pragmatyzacji. Od pierwszych lat XXI w. w rosyjskiej polityce zagranicznej dostrzec elementy wzmocnionego oddziaływania na poszczególne państwa przy wykorzystywaniu wszystkich dostępnych jej instrumentów (zależność surowcowa, zadłużenie, dostęp do rosyjskiego rynku), uwzględniając stosunek władz danego państwa względem zamieszkujących go Rosjan. Osobą odpowiedzialną, za wykorzystywanie mniejszości rosyjskiej, jako instrumentu nacisków dyplomatycznych byli kolejni

² A. Maryński, *Ludność rosyjska w byłym ZSRR poza granicami Rosji*, Warszawa 1994, s. 3-13.

³ W artykule mniejszość rosyjska, ludność rosyjskojęzyczna, Rosjanie używane będą zamiennie mimo że nie zawsze są one tożsame.

⁴ *Założenia polityki zagranicznej FR*, „Eurazja” 1994, nr 5-6, s. 3-6.

⁵ Zob. *Koncepcja polityki zagranicznej FR*, „Dokumenty OSW” Warszawa 2000; A. Legucka, *Geopolityczne uwarunkowania i konsekwencje konfliktów zbrojnych na obszarze poradzieckim*, Warszawa 2013.

⁶ Zob. J. Czaja, *Refleksje nad kulturą polityczną Rosji*, „Realia” nr 2.

ministrowie spraw zagranicznych FR Andriej Kozyriew (1990-1996), Jewgienij Primakow (1996-1998), Igor Iwanow (1998-2004) i Siergiej Ławrow (od 2004 r.)⁷.

Rosja (w 2010 r. – ok. 142 mln mieszkańców, w tym ok. 115 mln Rosjan)⁸ na arenie międzynarodowej stara się przedstawiać jako państwo-wzorcowe w zakresie ochrony praw mniejszości. Przykładem są akty prawne regulujące te kwestie m.in. ustawa „o autonomii kulturalno-narodowościowej” z 22 maja 1996 r. i ustawa z 30 kwietnia 1999 r. „o gwarancjach praw małych narodów rdzennych Federacji Rosyjskiej”. W oparciu o te ustawy można w Rosji wyróżniać mniejszości narodowe, wspólnoty etniczne i małe narody autochtoniczne⁹.

Polityka Rosji „ochrony ludności rosyjskojęzycznej” opiera się na kilku filarach: 1) wspieranie (dyplomatyczne, finansowe, organizacyjne) organizacji i partii mniejszości rosyjskiej działających na obszarze postradzieckim; 2) podejmowanie działań w celu historycznego upamiętniania przynależności danego państwa do ZSRR; 3) wspieranie działań na rzecz promocji kultury rosyjskiej, szczególnie w kwestii uprawnień języka rosyjskiego w wybranych państwach, 4) w rejonach konfliktów/sporów dążenie do upodmiotowienia międzynarodowego formacji prorosyjskich, 5) wykorzystywanie stosunków etnicznych do podważania przebiegu granic, 6) możliwość użycia siły dla „ochrony” ludności rosyjskiej, 7) propagandowe wykorzystywanie kwestii mniejszości rosyjskiej w polityce zagranicznej i wewnętrznej.

Dobór metod i środków uzależniony jest od stosunków etnicznych panujących w danym państwie oraz ogólnych relacji bilateralnych.

ESTONIA. Polityka władz estońskich jest odpowiedzią na spuścizną okresu okupacji sowieckiej i jej specyficznej polityki ludnościowej, określanej mianem kolonizacji. Głównym problemem, rzutującym na relacje rosyjsko-estońskie jest problem obywatelstwa i tzw. naturalizacji. Estonia ma ok. 1,4 mln mieszkańców z czego Rosjanie stanowią ok. 25 %. Jednak aż 12,4% mieszkańców Estonii stanowią tzw. nieobywatele, legitymujący się paszportem z wpisem alien i traktowani jako imigranci. Obywatelstwo łotewskie uzyskują osoby posiadające obywatelstwo estońskie przed 16 czerwca 1940 r. i ich potomkowie oraz dzieci rosyjskojęzycznych obywateli, którzy posiadają obywatelstwo Estonii. Pozostałe osoby podlegają procedurze naturalizacyjnej¹⁰.

Bardzo dotkliwą formą nacisku jaka stosuje Rosje w obronie interesów mniejszości rosyjskiej jest unikanie kontaktów dyplomatycznych na najwyższym szczeblu. Do 2014 r. żaden z prezydentów, premierów czy ministrów spraw zagranicznych Rosji nie złożył jeszcze oficjalnej wizyty w Estonii¹¹. Taka praktyka

⁷ A. Curanović, *Polityka zagraniczna Federacji Rosyjskiej w okresie prezydentury Władimira Putina: próba bilansu*, Warszawa 2008; I. Topolski, *Polityka Federacji Rosyjskiej wobec państw Europy Wschodniej*, Lublin 2013.

⁸ *Rossija w cyfrach*, Moskwa 2011, s. 12 i n.

⁹ G. Janusz, *Definiowanie mniejszości w dokumentach międzynarodowych i aktach prawa wewnętrznego*, „Annales UMCS” 2008, Sectio K, s. 95-124.

¹⁰ J. Hyndle, M. Kutysz, *Rosyjskojęzyczni na Łotwie i w Estonii*, „Prace OSW” Warszawa 2004, s. 55; G. Janusz, *chrona...*, s. 119.

¹¹ Serwis Polskiej Agencji Prasowej, 18 luty 2014 r.

uniemożliwiała wynegocjowanie istotnych kwestii w stosunkach bilateralnych. Przykładem jest wieloletnie przeciąganie prac nad umową o delimitacji granic. Pierwsza umowa została wynegocjowana w 1996 r., a parafowana w 1999 r., do rozmów powrócono dopiero w 2012 r., a umowę podpisano w 2014 r.¹²

Podstawową jednak odpowiedzią dyplomacji rosyjskiej na politykę narodowościową władz estońskich była krytyka ustawodawstwa tego państwa na forum międzynarodowym oraz próby poddania go kontroli organizacjom międzynarodowym. Przykładem takich działań było utworzenie w Tallinie misji OBWE w celu monitoringu sytuacji prawnej mniejszości. Misja posiadała swoje biura również w Narwi i Johvi. Czas trwania tej misji przedłużano aż 16 razy, do 2002 r.¹³ Likwidacja misji była wynikiem zmian w ustawodawstwie Estonii m.in. przyjęto poprawki do ustawy o wyborach parlamentarnych i lokalnych, zgodnie z którymi zlikwidowano wymóg znajomości języka estońskiego. Poprawki te zostały przyjęte pod naciskiem organizacji międzynarodowych, szczególnie OBWE i jej Wysokiego Komisarza ds. Mniejszości Narodowych¹⁴.

Pozornie liberalna wydaje się ustawa o języku, która przewiduje używanie rosyjskiego w urzędach na równi z estońskim, jeżeli w danym regionie 50% populacji stanowią osoby z mniejszości narodowej. Przepis ten jednak nie został nigdzie w Estonii zastosowany, ponieważ władze odnoszą go wyłącznie do przedstawicieli mniejszości, a tymi w rozumieniu estońskiego prawa są osoby, które mają obywatelstwo estońskie. Takich regionów w Estonii nie ma – nawet w największym skupisku Rosjan w Narwie, gdzie mniejszość rosyjskojęzyczna stanowi ok. 95%, jednak obywatelstwo posiada jedynie 30% mieszkańców. W odpowiedzi na likwidację misji rząd FR skrytykowała OBWE za stosowanie podwójnych standardów w kwestii praw człowieka i mniejszości, czego przejawem miało być odmienne traktowanie konfliktów na tle etnicznym na Bałkanach i w krajach bałtyckich. Wielokrotnie podnoszony argument wykorzystywany był w rosyjskiej kampanii sprzeciwu wobec członkostwa Estonii w NATO i UE.

Po wejściu Estonii do UE nie zmieniła się rosyjska, m.in. rosyjscy parlamentarzyści w specjalnej rezolucji stwierdzili, że po wejściu do Unii "władze (...) zauważalnie nasiliły antyrosyjską retorykę, obrały kurs na podważanie wyników II wojny światowej i gloryfikację działań byłych formacji SS"¹⁵.

ŁOTWA. Sytuacja ludności rosyjskojęzycznej w Łotwie jest bardzo zbliżona do relacji w Estonii. W 2007 r. mniejszość rosyjska stanowiła 28,3 % ludności Łotwy. Jednak zastosowanie procedury naturalizacji spowodowało, że znaczna część ludności - 48/50 % Rosjan – nie posiada obywatelstwa zamieszkującego państwa.

Od 1991 r. dyplomacja rosyjska konsekwentnie wskazywała na dyskryminujące Rosjan przepisy prawne. Dzięki zabiegom OBWE postanowiło tak jak w Talinie

¹² B. Górka-Winter, *Problem granic Estonii i Łotwy z Federacją Rosyjską*, „Biuletyn PISM” 2005, nr 59, s. 1505-1507.

¹³ <http://www.osce.org/node/43973> (31 marca 2015 r.)

¹⁴ D. Szulc, *Misje OBWE jako przykład działań na rzecz bezpieczeństwa międzynarodowego po zakończeniu zimnej wojny*, „Consensus” 2008, s. 208-223; R. Zięba, *Funkcjonowanie paneuropejskiego systemu bezpieczeństwa KBWE/OBWE*, „Studia Europejskie” 2008, s. 85-104.

¹⁵ J. Hyndle, M. Kutysz, *Rosyjskojęzyczni...*, s. 54-55.

prowadzić misję w Rydze. w celu monitoringu sytuacji prawnej mniejszości. Podobnie jak w Estonii misja została zlikwidowana na skutek zmian w prawodawstwie i usunięcie części przepisów dyskryminacyjnych. . Poprawki zostały przyjęte pod naciskiem organizacji międzynarodowych, szczególnie OBWE i jej Wysokiego Komisarza ds. Mniejszości Narodowych.

Po wejściu Łotwy do UE retoryka Rosji wobec Łotwy jest jeszcze bardziej odczuwalna. Szczególnie często wykorzystywane są media rosyjskojęzyczne jak „Czas”, „Panorama”, „Wiesti Siegodnia”, „Tielegraf”. Ocena zjawisk i wydarzeń kwestii mniejszości prezentowana jest zasadniczo w sposób odmienny od narracji łotewskiej. Media jednoznacznie popierają postulaty mniejszości oraz generalnie pozytywnie oceniają politykę Rosji polegającą na politycznej i ekonomicznej izolacji Łotwy dopóki nie zostaną spełnione główne żądania mniejszości rosyjskiej¹⁶.

W przypadku Łotwy istotny jest również fakt izolacji prorosyjskich ugrupowań na scenie politycznej. Doskonałym przykładem ostatnich lat są wyniki osiągnięte przez Socjaldemokratyczną Zgodę. W wyborach parlamentarnych w 2011 osiągnęli 28 %, w 2014 r. 23 %, jednak dobry wynik nie ma przełożenia na realną władzę ponieważ Zgoda w zasadzie jest bojkotowana przez inne ugrupowania łotewskiej sceny politycznej. W odpowiedzi na takie wyalienowanie polityczne urzędnicy administracji kremłowskiej unikają kontaktów dyplomatycznych z przedstawicielami władz Łotwy. Z racji bardzo zacieśnionych relacji gospodarczych rzutuje to oczywiście na inne sfery relacji dwustronnych, szczególnie gospodarczych¹⁷.

LITWA. Osoby zaliczane do mniejszości narodowych i etnicznych stanowią ok. 16-18% populacji Litwy. Ustawa regulująca status mniejszości obowiązywała w latach 1989-2010. Rosjanie są drugą po Polakach grupą narodowościową, stanowią ok. 6,31 % populacji Litwy, skupieni są przede wszystkim w rejonie Wisaginia i Kłajpeda¹⁸.

W odróżnieniu od Estonii i Łotwy mniejszość rosyjska na Litwie charakteryzuje się mniejszymi aspiracjami. Działalność organizacji i ugrupowań rosyjskich nie wzbudza większych kontrowersji. Zaznaczyć należy, że masowa kultura rosyjska w społeczeństwie litewskim jest dość powszechna, podobnie jak znajomość rosyjskiego. To właśnie język rosyjski jest wśród litewskiej młodzieży szkolnej drugim po angielskim najczęściej wybieranym językiem obcym (80%).

Litwa nie wypracowała spójnej polityki wobec mniejszości narodowych. Coraz częściej stawiane są jej zarzuty o ich dyskryminację oraz dążenie do ich asymilacji, a przynajmniej ścisłej integracji tych grup ze społeczeństwem litewskim. Kwestia mniejszości narodowych: ich praw i roli, jaką powinny odgrywać, jest w litewskiej debacie publicznej w ostatnich latach dyskutowana coraz częściej. Towarzyszą jej kontrowersje na tle historycznym, umacniające stereotypy narodowe.

¹⁶ K. Dudzińska, *(Nie)rozwiązany problem mniejszości narodowych w państwach bałtyckich*, „Biuletyn PISM” 2012, nr 30, s. 2636-2637.

¹⁷ J. Hyndle, M. Kutysz, *Rosyjskojęzyczni...*, s. 54-55.

¹⁸ *Lithuanian 2011. Population Census in Brief*, Wilno 2012, s. 20-21.

Mniejsze aspiracje Rosjan do udziału we władzach oraz brak konsekwentnego programu politycznego powodują, że aktywność mniejszości rosyjskiej nie wywołuje większych kontrowersji. Jednocześnie to Rosjanie wspierali Polaków, sprzeciwiając się nowelizacji ustawy o oświacie, w następstwie czego prawdopodobnie pogorszy się dotychczasowe położenie szkolnictwa mniejszości narodowych (głównie ze względu na zaostrzone wymogi dotyczące zasad tworzenia klas)¹⁹.

Po wejściu Litwy do UE na Litwie nasilają się tendencje nacjonalistyczne i krytyka Rosji. W przypadku Litwy Rosja uwzględnia fakt, że Rosjanie stanowią tylko kilka procent populacji kraju. Rosja w swojej krytyce względem Litwy ma problem, ponieważ mniejszość rosyjska od wielu ściśle współpracują z postępującą lituanizacją wspierając Polaków skupionych w Akcji Wyborczej Polaków na Litwie. Krytyka wobec Litwy jest umiarkowana ze względu na problem tranzytu i ułatwień dla Rosjan przy wjeździe do obwodu kalinigradzkiego.

BIAŁORUŚ. W przypadku tego państwa dążeniem Rosji było do wciągnięcia we własną strefę wpływów dzięki m.in. wykorzystaniu bliskości kulturowej. Po uzyskaniu niepodległości władzę na Białorusi sprawowali reprezentanci kursu prozachodniego: przewodniczący Rady Najwyższej Stanisław Szuszkiewicz i premier Vyachesław Kiebič. W latach 1991-1994 w oparciu o kurs prozachodni, antyrosyjski, próbowano budować tożsamość narodową Białorusinów przede wszystkim w oparciu o język białoruski²⁰. Kierunek ten uległ zahamowaniu w 1994 r. kiedy prezydentem został Aleksandr Łukaszenka. Nowy przywódca Białorusi opowiedział się za projektem reintegracji z Rosją, w oparciu o powołany w 1997 r. Związek Białorusi i Rosji²¹. Projekt ten należy uznać za najbardziej zaawansowany i ściśle integrujący oba organizmy państwowe. Jednym z głównych determinantów prorosyjskiego kursu Łukaszenki była struktura narodowościowa państwa. Według spisu z 1999 r. państwo to zamieszkiwali głównie Białorusini – 81 %. Mniejszość rosyjska liczyła ok. 1 142 tys. osób (11,4 %). Rosjanie skupieni są głównie w Mińsku, obwodzie witebskim, homelskim, mohylewskim, brzeskim, grodzieńskim i mińskim²².

Prorosyjskość i realizowana polityka narodowościowa przez Łukaszenkę zapewnia mu pomoc ekonomiczną i wsparcie na arenie międzynarodowej przez Rosję. Politykę ta wpływa na postawy Białorusinów, którzy od ponad dwóch wieków byli zniechęceni do używania własnego języka przez władze carskie, a następnie radzieckie. Sytuacji tej winny jest przede wszystkim A. Łukaszenka,

¹⁹ K. Dudzińska, *Dyskurs narodowościowy na Litwie a polityka władz litewskich wobec mniejszości narodowych*, „Biuletyn PISM” 2011, nr 69, s. 2482-2483; J. Hyndle-Hussein, *Państwa bałtyckie wobec konfliktu na Ukrainie*, „Komentarze OSW” 2015, nr 158, s. 1-5.

²⁰ W. Waclawczyk, *Białoruś: państwo bez narodu?*, [w:] *Rosja, Ukraina, Białoruś, Wybrane dylematy rozwoju*, [red.] S. Gardocki, Toruń 2013, s. 154-155.

²¹ R. Czachor, *Polityka zagraniczna Republiki Białorusi w latach 1991-2011*, s. 100 i n; J. Olędzka, *Kryzyz kontrolowane*, w: *Białoruś. Między Unią Europejską a Rosją*, Toruń 2012, s. 48; A. M. Dyrner, R. Śmigielski, *Perspektywy współpracy wojskowej Rosji i Białorusi*, „Biuletyn PISM” 2001, nr 1, s. 2344-2345; *Rocznik Strategiczny 1996/1997*, s. 156-157.

²² G. Janusz, *Ochrona...*, s. 154-155.

ponieważ to za jego czasów język białoruski praktycznie wyeliminowano z życia publicznego²³. Sam Prezydent jako przykład „homo sovieticus” rozmawia publicznie praktycznie tylko po rosyjsku, mimo że rozpoznawalnym „wschodniomohylewskim” akcentem. Łukaszenka otrzymuje również wsparcie otrzymywane przez ugrupowanie prorosyjskie np. Republikańska Partia Pracy i Sprawiedliwości, a nawet opozycyjnej Białoruskiej Partii Lewicy „Sprawiedliwy Świat”²⁴.

Rosja w wewnętrznych sporach o tożsamość narodu białoruskiego wspiera opcję moskalofilską. Zdecydowana dominacja języka rosyjskiego, szczególnie na wschodzie Białorusi pozwala jego użytkownikom uważać się za właściwych przedstawicieli narodu białoruskiego. „Opozycjonistom” starającym się konsekwentnie obstawać przy języku białoruskim przyczepiają oni łątkę „nacjonalistów”. Proeuropejskości przeciwstawiają prorosyjskość. Konflikt ten jest odbiciem starych rosyjskich sporów słowianofilów z ich przeciwnikami²⁵.

Na stosunki między Rosją i Białorusią rzutuje asymetria ich potencjałów widoczna we wszystkich przejawach współpracy politycznej, gospodarczej i wojskowej. Pomimo tej asymetrii, Białorusi udawało się utrzymywać względną równowagę w stosunkach politycznych z Rosją i nie poddać się pełnemu uzależnieniu ze strony znacznie silniejszego sąsiada. W relacjach etnicznych komponent rosyjski uzyskał wręcz miażdżącą przewagę w każdym sektorze życia publicznego. Z tego względu Białoruś traktowana jest przez Rosję jako obszar rosyjskojęzyczny, bliski kulturowo. Prezydent W. Putin kilkakrotnie wskazywał np. w 2002 r. na możliwość włączenia Białorusi do Rosji jako trzy „zachodnie gubernie”. Zgody na takie rozwiązanie nie wyraziły władze białoruski, wstrzymując się z przyjęciem rubla jako waluty²⁶. Jednak podkreślenie uzależnienie Białorusi od Rosji i zbieżność kulturowo-językowa stanowią trwałe element narracji strategiczno-politycznej dyplomacji i władz FR.

UKRAINA. Granice tego państwa ustalone w okresie przynależności państwowej do ZSRR nie mają pokrycia w stosunkach etnicznych. Wschodnie obszary Ukrainy oraz Krym zamieszkuje w większości ludność rosyjskojęzyczna. Według badań z 2001 r. przeprowadzonych przez Instytut Socjologii Narodowej Akademii Nauk Ukrainy ok. 39,1 % mieszkańców Ukrainy posługuje się na co dzień wyłącznie językiem ukraińskim, 36 % – wyłącznie rosyjskim, obu językami, zależnie od okoliczności – 24,8 %, jednak w grupie do 22 lat - 47,4 % posługuje się wyłącznie rosyjskim. Z uwagi na posługiwanie się obu językami „zależnie od okoliczności” oznacza ograniczenie języka ukraińskiego do „użytku domowego”

²³ Z. Winnicki, *Polityka narodowościowa*, [w:] *Europa Wschodnia. Dekada transformacji*. Białoruś, [red.] B. Albin, W. Baluk, Wrocław 2004, s. 123 i n.

²⁴ J. Olędzka, *Kryzys...*, s. 49; R. Radzik, *Białorusini: między narodową odrębnością a ruską wspólnotowością*, „Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej” 2013, z. 2, s. 11-32; A. Eberhard, *Cele i kierunki polityki zagranicznej Republiki Białorusi*, „Biuletyn PISM” 2003, nr 49, s. 901-903; *Rocznik Strategiczny 2001/2012*, s. 158-159;

²⁵ W. Waclawczyk, *Białoruś...*, s. 158-159.

²⁶ R. Czachor, *Polityka zagraniczna Republiki Białoruś w latach 1991-2011*, s. 174-175.

lub szkoły rzeczywisty zasięg rosyjskojęzyczności należy uznać za znacznie większy niż wykazywana liczba mniejszości rosyjskiej²⁷.

Względy etniczne były wykorzystywane w bieżących działaniach władz rosyjskich do legitymowania wpływów rosyjskich na Ukrainie. Prowadzone wieloletnie dwustronne rozmowy w najtrudniejszych do rozwiązania sprawach nie przyniosły rezultatów, jednak dzięki nim można było mówić o względnej stabilności stosunków ukraińsko-rosyjskich. Z tego względu politycy obu państw głosili, że Ukrainę i Rosję łączą stosunki, które można było nazwać „strategicznym partnerstwem”²⁸.

Jednym z aspektów dbałości o ludność rosyjską na Ukrainie było wspieranie formacji politycznych opowiadających się za zacieśnieniem współpracy z Rosją. Symbolem prorosyjskości na ukraińskiej scenie politycznej jest Partia Regionów. Powstała ona w 1997 r. jako Partia Regionalnego Odrodzenia Ukrainy (nazwę zmieniono w 2001 r.). Skupiała ona zwolenników programu decentralizacji Ukrainy i autonomii terenów zamieszkałych przez ludność rosyjskojęzyczną. Wieloletnim przewodniczącym partii był Wiktor Janukowycz²⁹. Pierwszą próbą przejęcia steru władzy Ukrainy przez ugrupowanie prorosyjskie był wybory prezydenckie w 2004 r. W wyniku „pomarańczowej rewolucji” urząd prezydenta objął ostatecznie Wiktor Juszczenko³⁰. Jednak wsparcie rosyjskie oraz dekompozycja obozu „pomarańczowych” umożliwiła Janukowyczowi objęcie funkcji premiera (2006-2007), a następnie prezydenta Ukrainy (2010-2014). Symbolem realizacji idei autonomicznych i federacyjnych Partii Regionów była ustawa z 25 maja 2012 r. która wprowadziła na Ukrainie język rosyjski jako urzędowy. Dotyczyła ona tych regionów, gdzie mniejszość językowa stanowiła 10 %. W rzeczywistości umożliwiła ona wprowadzenie rosyjskiego w większości obwodów Ukrainy. Ludność rosyjskojęzyczna miała możliwość korzystania z rosyjskiego w aspekcie prywatnym. W 2006 r. na Ukrainie było 1880 szkół z rosyjskim językiem wykładowym; 2242 szkół z co najmniej dwoma językami wykładowymi, z czego w części obok ukraińskiego drugim językiem był rosyjski. W 2000 r. z ok. 11 tys. zarejestrowanych mediów, 7 tysięcy było rosyjsko- lub dwujęzycznymi. W 2003 r. opublikowano na Ukrainie 15,4 miliona książek w języku rosyjskim (i 24 miliony w ukraińskim), 82% stron internetowych w ukraińskich domenach było rosyjskojęzyczne, 14% ukraińskojęzyczne i 4% – dwujęzyczne³¹.

Nieuregulowane zostały również kwestie wyznaniowe dzielące Ukraińców. Granica wyznaniowa zazwyczaj pokrywa się z przynależnością językową. Ukraiński Kościół Prawosławny Patriarchatu Moskiewskiego utożsamiany jest z

²⁷ T. A. Olszański, *Ukraina wobec Rosji. Stosunki dwustronne i ich uwarunkowania*, Warszawa 2001, s. 2-21.

²⁸ P. Bajor, *Stosunki ukraińsko-rosyjskie. Kryzys strategicznego-partnerstwa*, „Bezpieczeństwo Narodowe” 2009, s. 172.

²⁹ Rocznik Strategiczny 2007/2008, s. 200-207; Rocznik Strategiczny 2006/2007, s. 184-185.

³⁰ S. Stępień, *Pomarańczowa rewolucja: kalendarium i dokumenty wyborów prezydenckich na Ukrainie w 2004 roku*, Przemyśl 2006, s. 3 i n.

³¹ T. A. Olszański, *Ukraina wobec Rosji...*, s. 2-21.

wspólnotą rosyjską na wschodzie i południu; Ukraiński Autokefaliczny Kościół Prawosławny i Kościół greckokatolicki z Ukraińcami i Ukrainą Zachodnią³².

Dla polityki zagranicznej Rosji najważniejszą kwestią był jednak kierunki polityki zagranicznej Rosji. Dyskusja elit politycznych Ukrainy w latach 2013-2014 na temat integracji z Unią Europejską doprowadziła do „Euromajdanu” i obalenia władzy prezydenta W. Janukowycza i premiera Mykoła Azarowa. Możliwość drugiego zwycięstwa sił proeuropejskich doprowadziły do podjęcia przez W. Putina decyzji o działaniach ofensywnych i realizację programu „rewindykacyjnego”. Wywołanie konfliktów granicznych w długiej perspektywie miało osłabić pozycję międzynarodową Ukrainy, zdestabilizować politycznie i ekonomicznie, uniemożliwić jej integrację ze strukturami zachodnimi.

Pierwszą „ofiara” Rosji stał się Krym. Jego sytuacja od 1991 r. była bardzo skomplikowana. Od 1991 r. był to obszar sporny między Ukrainą i Rosją, ze względu na uwarunkowania historyczne. Podbity w XVIII w. Krym stanowił integralną część Rosji. W czasach ZSRR jako obwód krymski w latach 1946-1954 był częścią FSRR, w 1954 r. dla został przekazany USRR. W okresie radzieckim granice między republikami nie miały większego znaczenia. W obliczu możliwości rozpadu ZSRR Rosjanie z Krymu zaczęli po raz pierwszy zgłaszać postulaty ponownego połączenia z Rosją. Przy wsparciu Rosji 4 września 1991 r. ogłoszono deklarację suwerenności Krymu, a 6 maja 1992 r. konstytucję Republiki Krymu. W trakcie sporu o status Krymu Rosja proponowała (m.in. wiceprezydent Aleksander Ruckoj) określenie przynależności państwowej przez sąd międzynarodowy. Ostatecznie osiągnięto kompromis – Krym zrezygnował z niepodległości, a władze niepodległej Ukrainy zgodziły się na status republiki autonomicznej. Specjalny status przyznano Sewastopolowi jako miastu-wydziałonemu, siedzibie Floty Czarnomorskiej³³.

Status polityczny Republiki Autonomicznej Krymu określała konstytucje Ukrainy i Republiki Autonomicznej Krymu, władzę ustawodawczą sprawowała Rada Najwyższa Republiki Autonomicznej Krymu (100 posłów), władzę wykonawczą Rada Ministrów; a symbolem zwierzchnictwa Ukrainy był specjalny przedstawiciel Prezydenta³⁴.

Należy podkreślić, że w rozgrywce o Krym ogromną rolę odgrywała kwestia Sewastopola i Floty Czarnomorskiej³⁵. W 1997 r. Rosja i Ukraina podpisały porozumienie w sprawie statusu Floty Czarnomorskiej, flota została podzielona a Rosja otrzymała prawo do bazy w Sewastopolu na okres 20 lat. W 2010 r. ratyfikowano przedłużenie porozumienia o kolejne 32 lata z opcją na kolejne 5³⁶. W obliczu zwycięstwa „rewolucji na Majdanie” orientacji prozachodniej i obalenia Janukowycza doszło do zaplanowanego przez władze rosyjskie przejęcia kontroli nad Krymem.

³² T. A. Olszański, *Więcej jedności...*, s. 7-17.

³³ T. Kapuśniak, *Polityka czarnomorska Federacji Rosyjskiej*, Lublin 2011, s. 13 i n.

³⁴ T. A. Olszański, *Więcej jedności...*, Warszawa 2014, s. 7-17.

³⁵ Rocznik Strategiczny 2007/2008, s. 207; Rocznik Strategiczny 2008/2009, s. 216-217.

³⁶ Rocznik Strategiczny 1996/1997, s. 169.

11 marca 2014, r. Rada Najwyższa Autonomii Krymu i Rady Miejskiej Sewastopola przyjęły deklarację niepodległości Krymu. W deklaracji powołano się na wyrok Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości z 2010 r. w którym, uznano że jednostronna deklaracja niepodległości Kosowa nie narusza prawa międzynarodowego. 16 marca 2014 r. na Krymie przeprowadzono referendum, w którym 96,57 % głosujących opowiedziało się za „ponownym zjednoczeniem Krymu z Rosją na prawach podmiotu FR”. Należy podkreślić jednak, że referendum nie spełniało standardów demokratycznych³⁷. Opierając się na wynikach referendum 17 marca 2014 r. niepodległość Krymu uznała Federacja Rosyjska, następnego dnia podpisano umowę między Rosją a Republiką Krymu i miastem wydzielonym Sewastopol o włączeniu Krymu do Rosji jako nowe podmioty federacji. Umowa ta weszła w życie z dniem ratyfikacji[co nastąpiło 21 marca 2014 r. Tego samego dnia dokonano odpowiednich zmian w Konstytucji Rosji dopisując do niej dwa nowe podmioty federacji – Republikę Krymu i miasta federalnego Sewastopol, które włączono do nowo utworzonego Krymskiego Okręgu Federalnego³⁸.

Po sukcesie aneksji Krymu nastąpiła eskalacja nastrojów i działań separatystycznych ludności rosyjskiej wschodniej Ukrainy. Jednym z motywów podsycania antyukraińskiej retoryki było uchylene ustawy o językach regionalnych z 2012 r. dającą możliwość używania języka rosyjskiego. Wspierani przez Rosję separatystów, odwołując się do haseł zjednoczenia Rosjan z macierzą, ogłosili (7 kwietnia 2014 r.) utworzenie Donieckiej Republiki Ludowej i Ługańskiej republiki Ludowej (27 kwietnia 2014 r.). 24 maja 2014 podpisały porozumienie o utworzenie Federacyjnej Republiki Noworosji. Ogłoszono, iż stolicą samozwańczego państwa zostanie Donieck. Samozwańczym prezydentem Noworosji ogłoszono Walerego Kaurowa. Oficjalnym językiem został język rosyjski, z kolei religią „państwową” – Rosyjski Kościół Prawosławny³⁹.

Proklamowanie quasipaństwowych tworów na wschodzie Ukrainy doprowadził do militarnego konfliktu. Rosja została uznana przez Ukrainę za agresora. Jednak na arenie międzynarodowej dzięki wsparciu Rosji przedstawiciele samozwańczych republik zostali zaproszenie przez co nastąpiło ich upodmiotowienie. Przykładem są rozmowy na temat rozejmu prowadzone w Mińsku (12 lutego 2015 r.) do których zaproszono m.in. Aleksandra Zacharczenko. W rzeczywistości sytuacja na wschodzie i południu Ukrainy przekształca się stopniowo w „zamrożony/zawieszony” konflikt⁴⁰.

³⁷ Ibidem, s. 18-31.

³⁸ J. Darczewska, *Anatomia rosyjskiej wojny informacyjnej. Operacja krymska – studium przypadku*, Warszawa 2014, s. 9-31; Ł. Kulesa, M. Radziejowska, M. Terlikowski, *Działania Rosji na Krymie w kontekście bezpieczeństwa i prawa międzynarodowego*, „Biuletyn PISM” 2014, nr 26, s. 1-2; Maria Radziejowska, *Prawo i bezprawie – secesja i przyłączenie Krymu do Rosji*, „Biuletyn PISM” 2014, nr 38, s. 1-2; P. Kościński, K. Zasztowt, *Secesja Krymu – konsekwencje dla Ukrainy, Rosji i Europy*, „Biuletyn PISM” 2014, nr 31, s. 1-2.

³⁹ J. Worobiow, P. Kościński, *Prezydentura Poroszenki: nadzieja na Zachodzie, problemy na Wschodzie*, „Biuletyn PISM” 2014, nr 73, s. 1-2.

⁴⁰ A. Zapalowski, *Ukraina, Konflikt zamrożony czy zawieszony?*, „Polityka polska” 2015, nr 1, s. 49-54.

NADDNIESTRZE. „Zamrożonym konfliktem” należy nazywać również sytuację w Naddniestrzu, gdzie od 2 września 1990 r. funkcjonuje Naddniestrzańska Republika Mołdawska (NRM). Jej utworzenie było możliwe dzięki panującym stosunkom i wsparciu stacjonującej na jej obszarze 14 Samodzielnej Gwardyjskiej Armii, wchodzącej w skład Odeskiego Okręgu Wojskowego⁴¹. Według danych z 2004 r. obszar ten zamieszkiwało ok. 555 tys. mieszkańców z czego 31,9 % stanowili Mołdawianie, 30,4 % – Rosjanie, 28,8 % - Ukraińcy⁴².

Mimo wojny z Mołdawią (1992 r.) i kolejnych projektów federacyjnych NRM utrzymuje faktyczną niezależność, głównie dzięki gospodarczemu, politycznemu i militarnemu wsparciu Rosji. W przeprowadzonym w 1995 r. referendum 93,3 % mieszkańców opowiedziało się za obecnością rosyjskich żołnierzy. Naddniestrze formalnie stanowi republiką parlamentarną o systemie wielopartyjnym i jednoizbowym parlamentem (Rada Najwyższa Naddniestrza). W oparciu o język i kulturę rosyjską wspierane są próby budowy tożsamości narodowej mieszkańców Naddniestrza. Wspomagana jest ona również przez symbolikę państwową odwołującą się do ZSRR (czerwona flaga, sierp i młot) oraz utworzenie Kozackiego czarnomorskiego Wojska; pierwszy pobór odbył się w 1999 r.⁴³

Orientacja prorosyjska elit Naddniestrza i kilkudziesięcioletni okres „separacji” miał wpływ na wyniki referendum z 17 września 2006 r. w którym 97,2 % opowiedziało się za „dalszym prowadzeniem działań mających na celu międzynarodowe uznanie PMR i późniejsze jej przystawienie do Federacji Rosyjskiej”. Moskwa wspiera również prorosyjskie siły polityczne w Mołdawii. Przykładem jest utworzenie w 2008 r. „Nowej Mołdawii”, partii która opowiada się za projektem federalizacji Mołdawii i rolą Rosji jako głównego gwaranta integralności terytorialnej Mołdawii. Rola Naddniestrza w rosyjskiej polityce zagranicznej nadal definiowana jest w kontekście ukraińskiej i mołdawskiej strategii Kremla. Na razie Naddniestrze pozostaje użyteczne jako ważny środek presji politycznej na obydwa te państwa⁴⁴.

Rosja podsycając separatyzmy mołdawskich regionów i podnosząc kwestie ich statusu zapobiega podpisaniu umowy stowarzyszeniowej Mołdawii z UE. Rosja optuje przy tym za przekształceniem Mołdawii z federacją, z Naddniestrzem i Gagauzją jako jej elementami. Podsycanie separatyzmów jest metodą przeciw proeuropejskim władzom w kontekście wyborów i rozmów z UE⁴⁵. Możliwość wpływania Rosji na Mołdawią wynika również z jednostronnego uzależnienia Mołdawii, które Rosja od dawna wykorzystuje jako presję na władzach w

⁴¹ J. Solak, *Konsekwencje zamrożonego konfliktu o Naddniestrze dla bezpieczeństwa europejskiego*, Warszawa 2010, s. 129; J. Solak, *Mołdawia - republika na trzy pęknięcia: historyczno-społeczny, militarny i geopolityczny wymiar "zamrożonego konfliktu" o Naddniestrze*, Toruń 2009, s. 12 i n.

⁴² G. Janusz, *Ochrona...*, s. 185.

⁴³ R. Czachor, *Niepodległe, nieuznawane. Perspektywy rozwiązania problemu statusu nieuznawanych republik na obszarze postradzieckim*, „Stosunki Międzynarodowe” 2011, nr 69-70, s. 34-36.

⁴⁴ J. Solak, *Konsekwencje...*, s. 129 i n.; A. Sobjak, *Czy Naddniestrze będzie drugim Krymem?* „Biuletyn PISM” 2014, nr 44, s. 1-2; A. Sobjak, *Czy droga do „Noworosji” prowadzi przez Naddniestrze?*, „Biuletyn PISM” 2014, nr 109, s. 1-2; *Rocznik Strategiczny 2007/2008*, s. 211.

⁴⁵ J. Wróbel, *UE a Mołdawia*, „Prace OSW” 2004, s. 16-28.

Kiszyniowie. Rosyjski kapitał (częściowo państwowy) odpowiada za znaczną część inwestycji zagranicznych, dominuje w sektorze energetycznym i bankowym. Rosja stanowi kluczowy rynek pracy dla mołdawskich emigrantów zarobkowych⁴⁶. Przykładem wywarcia presji politycznej była decyzja Rady Najwyższej Naddniestrza (18 marca 2014 r.) o zwrócenie się z prośbą do parlamentu rosyjskiego o przyłączenie do Rosji. Rosja nie wyklucza możliwości uznania lub inkorporacji Naddniestrza, ale dalsze działania w tym zakresie uzależnione są od realizacji rosyjskich planów politycznych i wojskowych na Ukrainie⁴⁷.

PODSUMOWANIE. Problem mniejszości rosyjskiej jest niezwykle istotnym elementem polityki zagranicznej Federacji Rosyjskiej umożliwiając jej utrzymanie roli hegemonu na obszarze postradzieckim. Rozwiązanie jakiegokolwiek sporu czy konfliktu od Bałtyku po Morze Czarne nie może odbyć się bez jej udziału. Konflikty są efektem nakładania na siebie czynników ekonomicznych i politycznych, problem mniejszości rosyjskiej służy tylko jego uzasadnieniu. Rosji nie zależy na rozwiązaniu sporów ale na ich wykorzystywaniu do destabilizacji wewnętrznej państw. Z tego względu walka o prawa Rosjan za granicą należy uznać również za jeden z trwałych elementów kultury politycznej, centralizmu i autorytaryzmu rosyjskiego.

⁴⁶ K. Całus, *Rosyjskie sankcje wobec Mołdawii Niewielkie efekty, spory potencjał*, „Komentarze OSW” 2014, nr 152, s. 1-5; Rocznik Strategiczny 2011/2012, s. 160-161.

⁴⁷ W. Konończuk, W. Rodkiewicz, *Czy Naddniestrze zablokuje integrację europejską Mołdawii?*, „Komentarze OSW” 2012, nr 95, s. 1-5.

Grzegorz BAZIUR

„PO KATASTROFIE SMOLEŃSKIEJ”: POLSKO-ROSYJSKA WOJNA INFORMACYJNA A GEOPOLITYKA FEDERACJI ROSYSKIEJ WOBEC POLSKI W LATACH 2010-2015

Kiedy 27 marca 2015 r. Naczelna Prokuratura Wojskowa wydała postanowienie w sprawie umorzenia śledztwa dotyczącego katastrofy smoleńskiej z 10 kwietnia 2010 r., uzasadniając decyzję tym, że piloci, jako rzekomi jej „sprawcy” nie żyją, Rosja odniosła pierwsze zwycięstwo w wojnie informacyjnej z Polską. Rozpoczęła ją jesienią 2010 r., czyli kilka miesięcy po katastrofie lotniczej, w której zginęło 96 Polaków, reprezentantów polskiej elity politycznej, w tym prezydent RP, prof. Lech Kaczyński z małżonką, Marią Kaczyńską i ostatni prezydent RP na Uchodźstwie, hm. Ryszard Kaczorowski, którzy lecieli z Warszawy do Smoleńska, a stamtąd mieli udać się do Katynia na uroczystości 70 rocznicy zbrodni katyńskiej. Nie dolecieli... a 10 kwietnia 2010 r., o godzinie 8.37 duchowo dołączyli do tych, którzy spoczywali w dołach śmierci lasu katyńskiego...

Celem niniejszego tekstu jest ukazanie przez autora mało widocznej, a toczącej się od jesieni 2010 r. polsko-rosyjskiej wojny informacyjnej. Dlaczego od jesieni, a nie nazajutrz po katastrofie prezydenckiego Tu-154 M? Moskwa musiała „odczekać”, obserwując rozwój sytuacji w Polsce oraz reakcję polskich władz i społeczeństwa, potrzebowała też czasu, aby przygotować się do kolejnego etapu rozgrywania Polski i osamotnionych po tragicznej śmierci prezydenta Kaczyńskiego państw Międzymorza: krajów bałtyckich, Ukrainy i Gruzji, dla których był on naturalnym przywódcą tworzącego się bloku geopolitycznego, który mógł zagrozić ekonomicznej ekspansji rosyjskiego Gazpromu w Europie. W tym kontekście należy też rozpatrywać budowę rosyjsko-niemieckiego gazociągu *North Stream* pod dnem Morza Bałtyckiego, rozpoczętą w 2005 r., systematyczne osłabianie poczucia jedności NATO i Unii Europejskiej oraz faktyczne zablokowanie wydobycia gazu łupkowego z jego złóż w Polsce¹.

Nie bez znaczenia były też efekty wojny informacyjnej i rosyjskich sankcji gospodarczych na polskie mięso i warzywa, wprowadzonych w odwecie za poparcie Pomarańczowej Rewolucji na Ukrainie w latach 2004-2005. Wreszcie też, ogłoszenie przez jednego z najbliższych współpracowników ówczesnego premiera, Władimira Putina, prof. Siergieja Karaganowa idei *Związku Europy od Atlantyku po Pacyfik, od Lizbony po Władywostok*. Miał być on geopolitycznym sprzężeniem Federacji Rosyjskiej i państw postsowieckich oraz Unii Europejskiej przeciwko

¹ Zob. W. Szirin Michałowski, *Geopolityka rurociągowa*, „Rurociągi” nr 1-2/69/2014, s. 7; por. E. Paszyc, *Nord Stream i South Stream nie rozwiążą problemów Gazpromu*, „OSW” nr 35 z 28 I 2010.